

Ks. prof. dr hab. Leszek Misiarczyk
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

Warszawa, 27 października 2021 roku

Recenzja poprawionej rozprawy doktorskiej ks. mgra lic. Pavlo Fitsay, *L'ideale della vita spirituale secondo L'Asceticon Magnum et Parvum di Basilio il Grande* przygotowanej pod kierunkiem O. prof. dra hab. Dariusza Kasprzaka OFM Cap na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie

Niniejsza rozprawa doktorska jest po raz drugi poddana mojej ocenie, po wprowadzeniu przez jej Autora sugerowanych poprawek. Dlatego pozwolę sobie powtórzyć tylko główne wnioski zarówno pozytywne jak też negatywne, które domagały się jej poprawienia i uzupełnienia oraz ocenić ostateczny kształt pracy. Uczynię to według punktów poprzedniej recenzji przytaczając najważniejsze elementy krytycznej oceny i potem moją nową opinię w tych punktach.

1. **Ocena zasadności, trafności i oryginalności podjętej problematyki sformułowanej w tytule rozprawy oraz korzyści poznawczych dla dyscypliny teologia.**
 - a) Zarzut: "Odnosi się wrażenie, że Autor nie do końca dobrze określił bazę źródłową ograniczając się tylko do *Asceticonu*, która potem okazała się zbyt wąska do napisania rozprawy doktorskiej, dlatego musiał się posiłkować innymi tekstami Bazylego. Uważam, że praca od początku powinna być opierać się na wszystkich dziełach ascetycznych czy monastycznych Bazylego i nosić inny tytuł *Ideal życia duchowego w pismach asceytycznych Bazylego Wielkiego (L'ideale della vita spirituale nelle opere ascetiche di Basilio il Grande)*" - Doktorant poprawił ten element w pracy, wyraźniej wyakcentował źródła pierwszorzędne (*Asketikon*) i pozostałe teksty Bazylego jako pomocnicze. Konsekwentnie też trzymał się tej zasady w całej pracy.

- b) Zarzut: “Autor nie uzasadnia w ogóle dlaczego warto zająć się właśnie ideałem życia duchowego w *Regulach* Bazylego i dzięki jakim kryterium można odróżnić to, co on pisał na temat życia duchowego od życia ascetycznego i monastycznego [...] Nieobecność tych kluczowych rozróżnień i uzasadnień spowodowała, że Autor używa zamiennie zwrotów “życie duchowe”, “życie ascetyczne” i “życie monastyczne”, co stawia pod znakiem zapytania samą koncepcję i tytuł rozprawy [...] Brak wspomnianych wyraźnych rozróżnień doprowadził do błędnego określenia *status quaestionis* badań. O ile bowiem rzeczywiście nie ma w sensie ścisłym monograficznego studium na temat ideału życia duchowego w *Asceticon Magnum et Parvum* Bazylego, o tyle istnieje bardzo wiele opracowań polsko- i obcojęzycznych na temat życia ascetycznego i monastycznego w których tematyka życia duchowego pojawia się” – Autor rozprawy zdecydowanie wyraźniej ukazał różnice pomiędzy “życiem duchowym” a “życiem ascetycznym” i “życiem monastycznym” ukazując to pierwsze jako wspólne wszystkim chrześcijanom łącznie z mnichami, zaś praktyki ascetyczne i życie mnisze jako narzędzia przydatne dla wszystkich do duchowego wzrostu.
- c) Zarzut: “Wnioski do jakich doszedł Autor rozprawy zostały przedstawione w sposób powierzchowny, podręcznikowy i nie zostały oparte na gruntownej analizie odnośnych tekstów źródłowych. Choć Autor zapowiada we Wstępie stosowanie analitycznej metody badań patrystycznych, to jednak w praktyce, poza nielicznymi wyjątkami, brakuje analizy tekstów źródłowych. Doktorant przedstawia ogólnikowe wnioski a na ich poparcie cytuje w przypisach fragmenty odnośnych tekstów Bazylego bez jakiegokolwiek ich analizy” – Autor poszerzył pracę o analizę tekstów źródłowych, które przeniósł do corpusu tekstu z przypisów. Nadal jednak pozostawił ważne teksty źródłowe w przypisach zamiast umieścić je w tekście głównym i poddać szczegółowej analizie. Nie mogę nadziwić się uporowi Autora, by pozostawiać ważne teksty źródłowe nadal w przypisach, jakby bał się analizy źródłowej. Niemniej jednak jest tutaj widoczna znacząca poprawa. Wnioski pracy zostały przedstawione w sposób zdecydowanie bardziej szczegółowy niż wcześniej z dokładnym określeniem własnego wkładu w badania nad tekstami Bazylego oraz ukazaniem nowych perspektyw, które praca otwiera.

2. Ocena merytoryczna pracy.

Autor pracy poprawnie scharakteryzował metodę badań patrystycznych i poprawił jej zastosowanie w pracy. Przepracował również układ całego materiału rozprawy zmieniając nawet tytuły rozdziałów lub paragrafów, które w nowej wersji brzmią zdecydowanie lepiej. Przez to praca zyskała również na objętości.

Nowy tytuł Rozdziału I (s. 23-52) brzmi *Charakterystyki historyczno-teologiczne Asketicon* lepiej odpowiada treści w nim zawartej. Autor szczegółowo i poprawnie odtworzył kontekst historyczny (Eustacjusz) i teologiczny (Arianizm, messalianie) życia i twórczości teologicznej Bazylego w IV wieku. Wykazał, że dzieła Bazylego były odpowiedzią na rygorystyczny ascetyzm eustacjan i błędy doktrynalne messlian. Właściwie opisał też powstanie, kolejne redakcje *Asketikonu* oraz jego starożytne tłumaczenia na j. łaciński.

Rozdział II (s. 53-99) podobnie jak poprzednio nosi tytuł *Życie ewangeliczne według Asceticon Bazylego*. Autor rozwija tę tematykę w trzech paragrafach z których pierwszy koncentruje się na życiu we wspólnocie, drugi na modlitwie w którym pojawia się nowy podpunkt "I tipi di preghiera" oraz trzeci, zupełnie nowy, poświęcony duchowej metaforze serca w którym Autor wyjaśnia znaczenie tej metafory i wagę czystości serca człowieka. Jest to reakcja na mój zarzut o niespójność tego punktu z całością pracy poświęconej życiu duchowemu wszystkich chrześcijan, podczas gdy wcześniej był on skoncentrowany na cnotach w życiu monastycznym. Doktorant dobrze ukazuje tutaj podobieństwa i różnice pomiędzy cenobityzmem pachomiańskim a bazylikańskim, rolę i rodzaje modlitwy oraz czystość serca jako fundament życia duchowego właśnie dla wszystkich chrześcijan.

Rozdział III (s. 100-176) noszący wcześniej tytuł *Główne cnoty ascetyczne w Asceticon* został poświęcony walce z namiętnościami (par.1), umartwieniu ciała (par. 2) i wyzwoleniu się z grzechu (par. 3), teraz nosi tytuł nowy *Główne środki ascetyczne proponowane przez Asketikon*. Autor przesunął ten materiał z par. 2.3 rozdziału II poprzedniej wersji pracy. Myślę, że decyzja o innym rozłożeniu materiału jest słuszna i przyczynia się do większej spójności i logiki pracy. Ponownie więc jak poprzednio mamy tutaj paragraf 3.1 poświęcony walce z namiętnościami, w której Autor, chyba trochę, mówiąc potocznie "na odczepnego" przywołał krótko Klemensa Aleksandryjskiego i Ewagriusza z Pontu oraz zacytował moje opracowanie na temat ośmiu namiętnych myśli w jego nauce, ale nadal nie ma tutaj pogłębionej analizy walki z namiętnościami u Klemensa, Orygenesza, Ewagriusza i Bazylego. Bardzo szybko przeszedł do rozważań na temat "peccato come schiavitù" i "favoreggiamento del corpo". W par. 3.2, który koncentruje się na umartwieniu wewnętrznym i zewnętrznym ciała Autor poprawił jego tytuł, bo wcześniej można było odnieść wrażenie, że chodzi o umartwienie ciała wewnętrznego i zewnętrznego. Odwołał się do zachowywania przykazań, ciepłowości w walce (3 strony) i

nadziei na obietnice Chrystusa jako motywacja do wzrostu duchowego (3,5 strony). Oprócz tego, że owe analizy są bardzo rozdrobnione, to chwilami dosyć dobrze przedstawiają syntetycznie naukę Bazylego na te tematy. Par. 3.3 został poświęcony cnocie chrześcijańskim jako sposobowi ukazania łaski Bożej i Doktorant koncentruje się tutaj na cnocie pokory, wyrzeczeniu się własnej woli i bojaźni Boże, zaś par. 3.4 skupia się na wolności od grzechu w którym Autor przedstawia owoce pokuty według Bazylego, oplakiwanie własnych grzechów, nienawiść do grzechu oraz pełnienia dobrych czynów (szkoda, że Autor nie skorzystał z mojej podpowiedzi, by zacytować ten podpunkt "il compimento delle opere buone", ale pozostawił ogólnikowy tytuł "Fare opere buone"). Cały rozdział III nie jest oczywiście jakimś wybitnym czy błyskotliwym opracowaniem nauki Bazylego, ale w poprawny sposób ją przedstawia i można go zaakceptować.

Rozdział IV, który wcześniej nosił tytuł *Normy postawy duchowej według Asceticon* teraz został zamieniony na *Zasadnicze elementy postawy duchowej według Asceticon*. Autor pracy, zgodnie z moją sugestią, dołączył nowy paragraf 4.3 poświęcony roli Jezusa Chrystusa w życiu duchowym chrześcijanina. Nadało to końcowej części rozdziału IV bardziej spójny charakter, gdzie pojawia się udział całej Trójcy Św. w rozwoju życia duchowego chrześcijanina (kontemplacja Boga, rola Chrystusa, życie d Duchu Świętym). Niestety Doktorant, pomimo moich sugestii, niczego nie zmienił w ostatnim akapicie par 4.2. Zdanie "L'organo do contemplazione di Dio per Basilio il Grande è il senso spirituale, *nous*, è ciò che è bello nell'uomo, è una certa 'parte di Dio' in noi" jest niejasne, nieprawdziwe i bardzo dyskusyjne. Po pierwsze bowiem, *nous* nie jest zmysłem duchowym, ale cześcią duszy człowieka albo organem zdolnym do poznawania tego, co duchowe i samego Boga. Po drugie, choć niektórzy Ojcowie określali *nous* jako podobny do Boga, to np. Orygenes czy Ewagriusz z Pontu widzieli go bardziej jako element centralny duszy człowieka a nie "część Boga" jak chce Autor. Za element boski w człowieku uznawali zazwyczaj *pneuma*. Doktorant przytacza odnośne teksty Bazylego na ten temat, ale znowu w przypisach (sic!) i nawet nie próbuje przedstawić syntetycznie nauki Ojców na temat *nous* i jego roli w życiu duchowym, a cytuje jedynie opinię Špidlika i Gargano.

3. Ocena poprawności formalno-językowej, stylistycznej i interpunkcyjnej, w tym streszczenia w j. angielskim.

Autor poprawił prawie wszystkie błędy stylistyczne, które wskazałem w mojej recenzji, choć nadal zdarzają się drobne potknięcia. Oto one: s. 5 "L'ideale di vita spirituale

descritto da Basilio il Grande è sia una...”; s. 6 “tensione dei cristiani verso Dio” – “tensione” nie jest tutaj dobrym terminem; s. 8 “se è invece è percepita”; s. 10 “sottolineando il ruolo fondamentale per la salvezza dell’importanza delle fede”; s. 11 “dei cenobitici” – powinno być “dai cenobiti”; s. 13 powinno być “nella vita secondo consigli evangelici” a nie samo “consigli”, bo chodzi o rady ewangeliczne a nie o jakiegokolwiek rady; s. 26 jest “é” a powinno być “è”; na s. 32 przypis 27 przywołane jest wydanie teksto oryginalnego, ale brakuje wydania tekstu włoskiego; s. 34 jest “on”, powinno być “non”; s. 39 zamiast “scienza ascetica” lepsze jest określenie “insegnamento ascetico”; s. 41 dwa razy błędnie “eustasiani”; s. 43 tytuł “Soddisfazioni” powinien być kursywą, zaś Focjusz napisał dzieło o łacińskim “Bibliotheca”; s. 54 jest “quini” zamiast “quindi”; s. 117 pozostawione zdanie z poprzedniej wersji “Di coloro che fanno penitenza”, które nie ma sensu; s. 151 – akapity po jednym zdaniu; s. 167 powinno być raczej “nel Battesimo” niż jak jest “al Battesimo”; s. 177 dwa razy w tym samym zdaniu “insegna”; s. 192, brak rodzajnika po 1 Cor 13,13; s. 198 – brak rodzajników w terminach greckich *ousia* i *energeiai*; s. 201 dwa razy w jednym zdaniu “uso”, “usata”. Pomijam tutaj brak rodzajników przed niektórymi rzeczownikami. Wygląda jednak na to, że praca została przejrzana przez rodowitego Włocha lub Włoszkę i jej styl jest zdecydowanie lepszy niż poprzedniej wersji.

Nadal brakuje streszczenia anglojęzycznego pracy.

4. Ocena prawidłowości układu pracy i struktury podziału treści.

Autor, zgodnie z moimi sugestiami dokonał pewnych zmian w strukturze pracy oraz wprowadził nowe nazwy rozdziałów i paragrafów: np. par. 1.2 „Powstanie i redakcje *Asceticon* i ich antyczne tłumaczenia łacińskie” czy r. IV „Elementi essenziali dell’attegiamento spirituale”. Dodał również paragraf o roli Chrystusa w życiu duchowym chrześcijanina. W rezultacie układ pracy i struktura podziału treści jest bardziej spójna i właściwa.

5. Ocena poprawności formułowanych problemów i hipotez badawczych.

Po wprowadzonych zmianach tytuły rozdziałów i paragrafów bardziej odpowiadają treści w nich zawartych. Choć jest tutaj widoczna poprawa, to jednak w pracy pozostaje nadal bardzo duże rozdrobnienie materiału i niektóre tematy zostały przedstawione bardzo krótko: np. „La pazienza nella lotta” (3 strony), „timore di Dio” (3,5 strony), „il pianto per i peccati commessi” (4 strony), „l’odio del peccato” (4 strony) czy „Fare opere buone” (4 strony).

Autor poprawił również formułowanie problemów i hipotez badawczych. Unika stylu kaznodziejskiego i „dogmatycznego” orzekania a bardziej stara się wydobywać wnioski z analizy źródeł. Praca zyskałaby jeszcze więcej, gdyby Autor przeniósł więcej tekstów źródłowych z przypisów do *corpusu* tekstu i poddał je szczegółowej analizie. Wprowadzone zmiany sprawiają, że problemy i hipotezy badawcze zostały sformułowane w sposób bardziej poprawny.

6. Ocena trafności doboru metod i narzędzi badawczych oraz umiejętności ich zastosowania.

Doktorant dobrze określił i dobrał metody oraz narzędzia badawcze w naukach patrystycznych i w poprawionej wersji pracy częściej je stosował niż poprzednio. Nie zawsze mu się to do końca udawało, ale unikał styl kaznodziejsko-homiletycznego, konferencyjnego i podręcznikowego koncentrując się na analizie źródłowej. W tym obszarze pracy widoczna jest znacząca zmiana. Jak pisałem wyżej, częściej (choć ciągle za mało) cytuje teksty źródłowe w tekście głównym i poddaje je naukowej analizie.

7. Ocena doboru literatury i umiejętność wykorzystania źródeł.

Autor uzupełnił literaturą dostępną od wielu lat w międzynarodowym i polskim obiegu naukowym we wskazanych obszarach i bardziej umiejętnie wykorzystał teksty źródłowe. Jest tutaj widoczna poprawa, ale do niektórych opracowań nadal nie sięgnął. Zacytował, co prawda, moje studium na temat Ewagriusza, ale krytykując poprzednią wersję pracy nie miałem na myśli tylko siebie, lecz również innych autorów. Brakuje choćby odniesienia do dzieł Orygenesusa, który był mistrzem dla Bazylego czy kluczowego studium Crouzela pt. *Orygenes*.

Wniosek końcowy

Rozprawa doktorska ks. Fitsay po wprowadzonych zmianach zdecydowanie lepiej i poprawniej określa problem naukowy, uzasadnia konieczność zajęcia się nim i go rozwiązuje. Praca, zgodnie z wymogami Ustawy prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie teologia, potwierdza w stopniu dostatecznym umiejętności samodzielnego prowadzenia przez Doktoranta pracy naukowej opartej na analizie źródłowej, rozwiązuje postawiony problem naukowy i poszerza dotychczasową wiedzę teologiczną na temat ideału

życia duchowego w *Asketikon* Bazylego. Stwierdzam więc, że rozprawa doktorska ks. mgra lic. Pavlo Fitsay, *L'ideale della vita spirituale secondo L'Asceticon Magnum et Parvum di Basilio il Grande* w wersji poprawionej **spełnia** w stopniu dostatecznym wymogi art. 187 Ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. – Przepisy wprowadzające Ustawę, Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2018 nr 1669) i Ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku, Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2018 nr 1668 z późniejszymi zmianami) i wnioskuję o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ks. prof. dr hab. Leszek Misiarczyk